

Foresight Analysis of Iran's Geopolitical Role in Regional and Global Economic Interactions

Abed Golkarami^{1✉}, Saeed Nazari², Afshin Mottaghi Dastnaei³

1. Assistant Professor of Political Geography, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran

✉ E-mail: golkarami.a@lu.ac.ir

2. M. A in Political Thought, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran

E-mail: saeidnazari78@gmail.com

3. Professor of Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Hawarzi University, Tehran, Iran

E-mail: a.mottaghi@khu.ac.ir

How to Cite: Golkarami, A; Nazari, S; & Mottaghi Dastnaei, A. (2026). Foresight Analysis of Iran's Geopolitical Role in Regional and Global Economic Interactions. *Geography and Development*, 24 (84), 117-140.

DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2025.53353.3781>

Received:

27 September 2025

Received in revised form:

21 November 2025

Accepted:

25 November 2025

Published online:

25 September 2026

ABSTRACT

Due to its unique geopolitical position at the heart of Eurasia, along major energy corridors and global transit routes, Iran possesses significant potential to play an active role in regional and global economic interactions. However, realizing these potential faces obstacles such as international sanctions, underdeveloped transit infrastructure, geopolitical tensions, and competition from rival corridors. This study adopts a futures studies approach, employing a mixed-methods design (quantitative-qualitative). Data were collected through literature review, questionnaires, and semi-structured interviews with 15 experts, and analyzed using the MICMAC technique and Scenario Wizard software. The results indicate that among 25 identified variables, 8 key factors will most strongly influence Iran's future role, including relations with global powers, regional confidence-building, industrial development level, transit infrastructure, technological trends, and attraction of foreign investment. Accordingly, three robust scenarios for Iran's future were developed: two favorable scenarios emphasizing opportunities such as industrial growth, regional engagement, and export diversification, and one critical scenario reflecting challenges like political isolation, oil dependency, and capital flight. The final analysis suggests that achieving favorable scenarios requires sustainable de-escalation in foreign policy, targeted investment in infrastructure, proactive economic diplomacy, and reforms in domestic economic policies. The findings of this study can provide a basis for realistic policymaking to leverage opportunities and mitigate challenges in Iran's future geopolitical engagement.

Keywords:

Geopolitical location, Geoeconomics, Futures studies, Regional economy, Iran.

© the Author(s).

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

1. Introduction

Geopolitical position has become one of the most influential factors shaping the economic, political, and strategic power of states in the contemporary international system. In this context, the Islamic Republic of Iran, due to its strategic location at the heart of Eurasia, simultaneous access to the Persian Gulf, the Gulf of Oman, and the Caspian Sea, adjacency to fifteen countries, and placement along major East-West and

North-South transit corridors, possesses significant potential for playing an active role in regional and global economic interactions. Iran's geographical location has enabled the country to serve as a connecting bridge between Central Asia, the Caucasus, the Indian subcontinent, the Middle East, and Europe, thereby providing substantial opportunities in international trade, energy transfer, and transit networks.

Despite these advantages, several structural and geopolitical challenges have prevented the full realization of Iran's geoeconomic capacities. Economic sanctions, geopolitical tensions, inadequate transportation infrastructure, limitations in attracting foreign direct investment, dependence on oil revenues, and the emergence of competing regional corridors have constrained Iran's ability to transform its geographical advantages into sustainable economic power. At a time when the global economy is increasingly moving toward geoeconomic competition, regional integration, and network-based economic systems, Iran's future geopolitical role largely depends on how effectively it manages its opportunities and challenges. Therefore, adopting a future-oriented approach is essential for identifying key driving forces and analyzing possible future pathways. The present study aims to investigate the future role of Iran's geopolitical position in shaping regional and global economic interactions and to identify the most plausible future scenarios.

2. Materials and Methods

This study is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in nature, employing a futures studies approach through a mixed qualitative-quantitative methodology. Initially, variables influencing the future geopolitical role of Iran were identified through an extensive review of academic literature, policy documents, and theoretical studies related to geopolitics, geoeconomics, regional economics, and futures studies. To validate and refine these variables, the opinions of 15 experts in geopolitics, international relations, political economy, and regional policy-making were collected through purposive sampling.

Data collection tools included documentary analysis, semi-structured interviews, and researcher-designed questionnaires. In total, 25 influential variables affecting Iran's future geopolitical role were identified. The most significant variables included relations with global powers, regional confidence-building, industrial and economic development, transportation and transit infrastructure, economic diplomacy, technological trends, non-oil trade, and foreign direct investment.

The identified variables were analyzed using the MICMAC software through a cross-impact matrix in order to determine their levels of influence and dependence. The findings revealed that the system under study is highly dynamic and interconnected. Among the 25 variables, eight variables were identified as key driving forces due to their high levels of influence and dependence. These variables included Iran's relations with global powers, regional and international trust-building, economic and industrial development, transportation infrastructure, technological trends, participation in regional projects, development of non-oil trade, and foreign investment attraction.

Subsequently, several possible future states were defined for each key variable, and the data were entered into Scenario Wizard software for scenario building. A total of 8,748 possible scenarios were generated, among which three highly compatible and plausible scenarios were selected. Furthermore, the Analytic Hierarchy Process (AHP) was employed to prioritize policy solutions and strategic recommendations according to their relative importance and effectiveness.

3. Results and Discussion

The results indicate that the future role of Iran's geopolitical position in regional and global economic interactions is strongly influenced by the simultaneous interaction of political, economic, technological, and infrastructural factors. The cross-impact matrix analysis demonstrated that more than two-thirds of the relationships among variables involve high levels of influence and dependence, reflecting the complexity and interconnectedness of the system.

The findings identified Iran's relations with global powers and the level of regional and international confidence-building as the most influential driving forces shaping future developments. This suggests that foreign policy and the quality of international interactions play a decisive role in transforming Iran's geopolitical capacities into geoeconomic advantages. Additionally, transportation infrastructure development, industrial growth, expansion of non-oil trade, technological advancement, and attraction of foreign investment were found to be critical factors in achieving favorable future scenarios.

The first scenario, labeled "Maximum Utilization of Opportunities," represents a favorable future in which Iran successfully reduces geopolitical tensions, strengthens international relations, develops transportation and technological infrastructure, attracts foreign investment, and expands non-oil trade. Under this scenario, Iran transforms its geopolitical position into a strategic geoeconomic asset and emerges as a key actor within Eurasian transit networks and regional supply chains. The realization of this scenario would enable Iran to play a central role in regional integration, energy transfer, and international trade.

The second scenario represents a middle or moderate situation in which Iran utilizes part of its geopolitical opportunities but fails to fully realize its strategic capacities due to persistent structural limitations such as weak infrastructure, inconsistent economic policies, and limited economic diplomacy. In this scenario, Iran avoids severe crisis conditions but does not achieve a leading regional geoeconomic position.

The third scenario is a critical one characterized by intensified sanctions, continued geopolitical tensions, infrastructural inefficiency, dependence on oil exports, capital flight, and technological backwardness. In such conditions, Iran's geopolitical advantages lose their effectiveness and may even become a source of economic marginalization and reduced regional influence. This scenario also reflects the possibility of Iran being excluded from major regional projects and transit initiatives while alternative corridors gain prominence.

The study further revealed that the major challenges facing Iran include persistent international sanctions, weak economic diplomacy, outdated transit infrastructure, excessive dependence on oil revenues, insufficient adaptation to emerging technological trends, and the absence of a long-term strategic vision. On the other hand, Iran's key opportunities include its strategic geographical location, access to regional markets, connectivity to international transit corridors, and participation in regional organizations and initiatives such as the Shanghai Cooperation Organization, BRICS, and the Eurasian Economic Union.

4. Conclusion

The findings of this research demonstrate that the future geopolitical role of Iran in regional and global economic interactions depends primarily on the quality of strategic decision-making in the fields of foreign policy, economic diplomacy, infrastructure development, and technological advancement. Iran's strategic geographical position alone cannot guarantee economic power or regional influence unless it is accompanied by forward-looking policies, infrastructural modernization, regional trust-building, and

constructive international engagement.

Accordingly, achieving favorable future scenarios requires sustainable de-escalation policies, active economic diplomacy, targeted investment in transportation and technological infrastructure, diversification of exports, attraction of foreign investment, and active participation in regional projects and multilateral agreements. Overall, the study concludes that Iran possesses substantial capacities to become a major actor in the emerging Eurasian economic order; however, realizing this potential requires a coordinated, system-oriented, and future-oriented policy framework capable of effectively managing both opportunities and challenges.

Keywords: Geopolitical location, Geoeconomics, Futures studies, Iran, Regional economy.

5. References

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning World Politics*, London: Routledge.
<https://www.routledge.com/Geopolitics-Re-visioning-World-Politics/Agnew/p/book/9780415310079>.
- Ahmadi, O., Ghaedi, Z. & Khoshhal, A. (2016). *Futures Studies: Concepts, Methods and Applications*, Tehran: Jahad Daneshgahi Publications.
<https://www.adinehbook.com/product/6001029849/>
- Baldwin, D.A. (2018). *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, Princeton: Princeton University Press .
<https://academic.oup.com/princeton-scholarship-online/book/14011>.
- Berdaliyev, A., Turekulova, Z. & Muminov, N. (2025). "Iran's Relations with the Arab Gulf States amid Regional Instability", *Eurasian Research Journal*, Vol. 7, No. 3, 267-283.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/93998/1754674>.
- Capello, R. (2016). *Regional Economics*, 2nd ed., London: Routledge.
<https://www.routledge.com/Regional-Economics/Capello/p/book/9781138855885>.
- Cohen, B.J. (2015). *Currency Power: Understanding Monetary Rivalry*, Princeton: Princeton University Press.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1wf4dgb>.
- Dehghani-Firouzabadi, S., Mousaviniya, S.R., Mofidi-Ahmadi, H. & Radfar, F. (2025). *Futures Studies of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran in the Neighborhood Environment until 2030*, Tehran: Ministry of Foreign Affairs Publications.
<https://ketab.ir/book/8fdf8e11-bdd7-44aa-9260-150e71bd62bb>
- Dodds, K. (2000). *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
<https://global.oup.com/academic/product/geopolitics-9780198830764>.
- Dodds, K. (2000). *Geopolitics in a Changing World*, England: Pearson Education.
- Flint, C. & Taylor, P.J. (2018). *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality*, 6th ed., London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315847092>.
- Fuller, G. (2021). *The Center of the Universe: The Geopolitics of Iran*, translated by A. Mokhber, Tehran: Markaz Publications.
<https://nashremarkaz.com/book/The-center-of-the-universe>

- Gholami, M.S. & Sazmand, B. (2025). "Iran and the Eurasian Economic Union: Opportunities for Countering Sanctions", *Central Asia and Caucasus Studies Quarterly*, Vol. 31, No. 129, 177-200.
<https://www.magiran.com/p2880898>
- Golkarmi, A., Karimipour, Y., Mottaghi, A. & Rabiei, H. (2018). "Explaining the Geopolitics of the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran with Emphasis on Geoeconomic Capabilities", *Applied Research Journal of Geographical Sciences*, Vol. 18, No. 49, 37-57.
<http://dx.doi.org/10.29252/jgs.18.49.37>
- Hafeznia, M.R. (2017). *Principles and Concepts of Geopolitics*, Mashhad: Papoli Publications.
<https://www.gisoom.com/book/11335492/>
- Haji-Yousefi, A.M. & Shirkhani, S. (2025). "Iran and the Shanghai Cooperation Organization: Opportunities and Challenges", *Central Eurasian Studies Quarterly*, Vol. 18, No. 1, 1-27.
<https://doi.org/10.22059/jcep.2025.390354.450303>
- Jeffrey, K. & Harkavy, R. (2018). *Strategic Geography of the Middle East: Conflict and Findings*, Vol. 2, translated by S.M. Hosseini Matin, Tehran: Strategic Studies Research Institute Publications.
<https://www.iranketab.ir/book/102937-strategic-geography-and-the-changing-middle-east>
- Kaplan, R.D. (2012). *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, New York: Random House.
<https://www.amazon.in/Revenge-Geography-Coming-Conflicts-Against-ebook/dp/B007MDJY5K>.
- Karimi, M. & Habibi, S.M. (2024). "Identifying the Key Drivers of Conflict in West Asia and Designing Scenario Baskets", *Strategic Environmental Studies Quarterly of the Islamic Republic of Iran*, Vol. 1, No. 26, 183-216.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.28212673.1403.8.1.6.2>
- Karimipour, Y. (2015). *Geography; First in the Service of Peace*, Tehran: Entekhab Publications.
<https://elmnet.ir/doc/30816846-71161>
- Mojtahedzadeh, P. (2012). *Political Geography and Geographical Politics*, Tehran: SAMT Publications.
<https://samta.samt.ac.ir/product/13573/>
- Modern Diplomacy. (2024). "Iran's Economy Past the Point of No Return", *Modern Diplomacy*, 15 November.
<https://moderndiplomacy.eu/2024/11/15/irans-economy-past-the-point-of-no-return/>.
- Mohammadi, M., Sohrabi, M. S., & Rabiei, S. (2025). The geoeconomic impacts of China's Belt and Road Initiative on Iran: Benefits and challenges. *Discover Global Society*, 3(1), 1-10.
<https://doi.org/10.1007/s44282-025-00206-4>
- O'Tuathail, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
<https://www.upress.umn.edu/book-division/books/critical-geopolitics>.
- Petsinger, M. (2016). "Economic Corridors as Instruments of Regional Integration", *Global Policy Journal*, Vol. 7, No. 1, 25-38.
<https://www.globalpolicyjournal.com/articles/international-affairs/economic-corridors-instruments-regional-integration>.

- Rasanah Institute. (2023). The Future of Iran's Geopolitical Project amid Regional Strategic Developments, Riyadh: International Institute for Iranian Studies.
<https://rasanah-iiis.org/english/centre-for-researches-and-studies/the-future-of-irans-geopolitical-project-amid-regional-strategic-developments/>.
- Salari, A.A. (2023). Iran: The Main Corridor of the Silk Road, Vol. 1, Tehran: Ravian Miras-e Kohan Publications.
<https://taaghche.com/book/199564/>
- Schwartz, B., Soudin, A. & Wittrock, B. (2024). Methods of Futures Studies, translated by M. Irani-Fard, Tehran: Institute for Cultural and Social Studies.
<https://bookroom.ir/book/119946/>
- Vebster, A. (2019). Geo-economics and Global Strategy, London: Routledge.
<https://www.routledge.com/Geo-economics-and-Global-Strategy/Vebster/p/book/9780367334139>.
- Valigholizadeh, A. & Zaki, Y. (2008). "Analysis of Iran's Geopolitical and Geoeconomic Position for CIS Countries", International Journal of Geopolitics, Vol. 3, No. 13, 45-65.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17354331.1387.4.13.2.6>

آینده پژوهی نقش آفرینی موقعیت ژئوپلیتیک ایران در تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی

دکتر عابد گل کرمی^{۱*}، سعید نظری^۲، دکتر افشین متقی دستنائی^۳

مقاله پژوهشی

چکیده

ایران، به واسطه موقعیت ژئوپلیتیک منحصر به فرد خود در قلب اوراسیا، شاهراه‌های انرژی و مسیرهای ترانزیتی جهانی، ظرفیت قابل توجهی برای ایفای نقش فعال در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی دارد. با این حال، تحقق این ظرفیت‌ها با موانعی همچون: تحریم‌های بین‌المللی، ضعف زیرساخت‌های ترانزیتی، تنش‌های ژئوپلیتیکی و رقابت کریدورهای رقیب مواجه است. پژوهش حاضر با رویکرد آینده‌پژوهی و به کارگیری روش ترکیبی (کمی-کیفی) انجام شده است. داده‌ها از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، پرسش‌نامه و مصاحبه نیمه ساختاریافته با ۱۵ نفر از خبرگان گردآوری و با استفاده از تکنیک «MICMAC» و نرم‌افزار «Scenario Wizard» تحلیل گردید. نتایج نشان داد از میان ۲۵ متغیر شناسایی شده، ۸ متغیر کلیدی در آینده نقش آفرینی ایران اثرگذارترند که مهم‌ترین آن‌ها شامل: روابط با قدرت‌های جهانی، اعتمادسازی منطقه‌ای، سطح توسعه صنعتی، زیرساخت‌های ترانزیتی، روندهای فناورانه و جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. بر این اساس، ۳ سناریوی قوی برای آینده ایران ترسیم شد: دو سناریوی مطلوب که بر فرصت‌هایی چون: توسعه صنعتی، مشارکت منطقه‌ای و تنوع بخشی به صادرات تأکید دارند و یک سناریوی بحرانی که چالش‌هایی نظیر: انزوای سیاسی، وابستگی به نفت و فرار سرمایه را بازتاب می‌دهد. تحلیل نهایی بیانگر آن است که حرکت به سمت سناریوهای مطلوب مستلزم تنش‌زدایی پایدار در سیاست خارجی، سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌ها، دیپلماسی اقتصادی فعال و اصلاح سیاست‌های اقتصادی داخلی است. یافته‌های این پژوهش می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری واقع‌بینانه برای بهره‌گیری از فرصت‌ها و کاهش چالش‌ها در مسیر آینده نقش آفرینی ژئوپلیتیک ایران قرار گیرد.

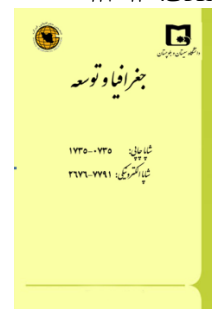
جغرافیا و توسعه، شماره ۸۴، پاییز ۱۴۰۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۵

تاریخ بازنگری داوری: ۱۴۰۴/۰۸/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۴

صفحات: ۱۱۷-۱۴۰

واژه‌های کلیدی:

موقعیت ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک، آینده‌پژوهی، اقتصاد منطقه‌ای، کشور ایران.

مقدمه

ایران به واسطه موقعیت ژئوپلیتیک منحصر به فرد خود در قلب اوراسیا، هم‌جواری با تنگه‌های استراتژیک مانند هرمز و دسترسی به بازارهای آسیایی، اروپایی و خاورمیانه‌ای، ظرفیت قابل توجهی برای ایفای نقش فعال در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی دارد (فولر، ۱۴۰۰: ۱۵). این موقعیت یگانه، که ریشه در تاریخ دارد، از دوران جاده ابریشم تا مسیرهای ترانزیتی معاصر، همواره پتانسیل تبدیل شدن به یک مزیت راهبردی را برای ایران فراهم کرده است (Mohammadi, Sohrabi, & Rabiei, 2025: 9). جاده ابریشم، به عنوان شبکه‌ای ارتباطی بین شرق و غرب، ایران را به عنوان شاهراه اصلی در تبادلات اقتصادی، فرهنگی و سیاسی مطرح کرده است (سلاری، ۱۴۰۲: ۲۸). به نحوی که هم‌اکنون نیز جایگاه ایران در مسیرهای ترانزیتی اوراسیا اهمیت راهبردی دارد. با این وجود، شکافی آشکار بین ظرفیت‌های بالقوه و شرایط بالفعل نقش آفرینی ایران وجود دارد. تحریم‌های بین‌المللی، ضعف زیرساخت‌های ترانزیتی، رقابت کریدورهای ترانزیتی و تنش‌های ژئوپلیتیکی منطقه‌ای، مانع تحقق این نقش آفرینی

۱. استادیار جغرافیا سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران (نویسنده مسئول)

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد اندیشه سیاسی، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران

۳. استادیار جغرافیا سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

gol.karami.a@lu.ac.ir

saiednazari78@gmail.com

a.mottaghi@khu.ac.ir

شده‌اند (کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۲۳). این چالش‌ها باعث شده است موقعیت ژئوپلیتیک ایران نتواند آن‌گونه که شایسته است، به عاملی برای توسعه اقتصادی و افزایش قدرت کشور تبدیل شود. ایران با ۱۵ همسایه مستقیم و برخی مناطق خودمختار و شیخ‌نشین‌های مجاور، در تعاملات منطقه‌ای و پیوند اقتصادهای ملی و فراملی نقش مهمی دارد. این موقعیت می‌تواند امکان انتقال کالا و مسافر بین جمعیتی حدود ۱٫۵ میلیارد نفر در آسیا و اروپا را فراهم کند و سود حاصله از چنین موقعیتی، دستکم ۶ تا ۷ برابر درآمدی است که راه فروش نفت به دست می‌آید. تحقق این مهم، مستلزم توسعه و فراهم‌سازی زیرساخت‌های ریلی، جاده‌ای و هوایی و سرمایه‌گذاری‌های هدفمند داخلی و خارجی است (کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۲۴) تا از این طریق بتوان لولاها را از زنگ‌زدگی پاک کرده و مسیر آن‌را هموار نمود؛ از این‌رو، موقعیت ژئوپلیتیک ایران، نه تنها ظرفیت ترانزیتی و اقتصادی ایجاد می‌کند، بلکه می‌تواند در شکل‌دهی به روابط و تعاملات راهبردی با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای اثرگذار باشد. فولر (۱۴۰۰: ۱۷) در تأیید این مطلب، یادآور می‌شود که تاریخ ایران محصول عوامل ژئوپلیتیک کلاسیک است و همسایگان، محورهای ارتباطی و مسیرهای نفوذ، به‌طور مستقیم بر تجارب سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور تأثیرگذارند؛ بنابراین، توانمندسازی ایران در بهره‌گیری از موقعیت ژئوپلیتیک خود، نیازمند یک نگاه جامع و آینده‌نگر به تعاملات منطقه‌ای و جهانی است. در چنین شرایطی، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که تحلیل موقعیت ژئوپلیتیک ایران در چارچوب اقتصاد منطقه‌ای و جهانی، با هدف ترسیم آینده آن، مستلزم شناسایی کدام متغیرهای کلیدی است که آینده نقش‌آفرینی کشور را تعیین می‌کنند؟ ادبیات موضوع نشان می‌دهد متغیرهایی همچون: روابط با قدرت‌های جهانی، اعتمادسازی منطقه‌ای، توسعه صنعتی، زیرساخت‌های ترانزیتی، روندهای فناورانه و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، از جمله پیشران‌های راهبردی هستند که می‌توانند مسیرهای محتمل ایران در تعاملات اقتصادی آینده را شکل دهند و مبنای سناریوسازی برای آینده ژئوپلیتیک ایران باشند (دهقانی فیروزآبادی و همکاران، ۱۴۰۴: ۴۵؛ کریمی و حبیبی، ۱۴۰۳: ۲۱۶-۱۸۳؛ کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۲۵). بر این اساس، پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد آینده‌پژوهی، در پی پاسخ به این سؤال دو بخشی است: متغیرهای کلیدی تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی ژئوپلیتیک ایران در اقتصاد منطقه‌ای و جهانی کدامند؟ و چگونه می‌توان با در نظرگیری این متغیرها، سناریوهای محتمل آینده را تحلیل و ترسیم نمود؟

از این‌رو، این پژوهش به دنبال شناسایی این پیشران‌ها و تحلیل اثرات متقابل آن‌ها و سپس ترسیم سناریوهای محتمل آینده است. پژوهش با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی ساختاری و تحلیل اثرات متقابل متغیرهای کلیدی (شورتس و همکاران، ۱۴۰۳: ۸۵-۴۰؛ احمدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۶-۲۵)، تلاش دارد با ارائه تصویری جامع و علمی از فرصت‌ها و چالش‌های پیش‌روی ایران به صورت نظام‌مند، نقشه‌ای راهبردی در اختیار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کشور قرار دهد تا با شناخت واقع‌بینانه‌تری از آینده، گام‌های مؤثرتری در جهت تحقق نقش‌آفرینی مطلوب ژئوپلیتیک ایران در عرصه اقتصاد منطقه‌ای و جهانی بردارند.

پژوهش‌های متعددی، موقعیت ژئوپلیتیک ایران و ظرفیت‌های اقتصادی آن در عرصه منطقه‌ای و جهانی را مورد بررسی قرار داده‌اند که بدین شرح، به آن‌ها اشاره می‌شود.

ولیکلی‌زاده و ذکی (۱۳۸۷)، در مقاله‌ای به بررسی روابط ایران با کشورهای «CIS» و جایگاه ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی آن پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که علی‌رغم ظرفیت‌های اقتصادی قابل توجه ایران و نیازهای اقتصادی کشورهای تازه استقلال یافته، واقعیت‌های سیاسی و ژئوپلیتیکی منطقه، به‌ویژه فشارها و محدودیت‌های ناشی از اقدامات ایالات متحده، مانع از تحقق اهداف سیاست خارجی ایران شده و جایگاه ویژه‌ای

برای ایران در منطقه ایجاد نکرده است. این پژوهش، بستر لازم برای تحلیل عوامل مؤثر بر موقعیت ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک ایران در روابط با کشورهای «CIS» را فراهم می‌کند و اهمیت بررسی موانع و فرصت‌های موجود را در سیاست‌گذاری‌های آینده برجسته می‌سازد.

گل‌کرمی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان: «تبیین ژئوپلیتیک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر قابلیت‌های ژئواکونومیک»، با تحلیل هم‌زمان ابعاد ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک، نشان داده‌اند که جایگاه ژئوپلیتیکی ایران در کریدورهای بین‌المللی، ظرفیت تبدیل شدن به بازیگر اقتصادی محوری را دارد. مقاله بر این نکته تأکید می‌کند که ترکیب سیاست خارجی فعال و سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های ترانزیتی، کلید بهره‌برداری از موقعیت ژئوپلیتیکی ایران است.

حاجی‌یوسفی و شیرخانی (۱۴۰۴) در پژوهشی با عنوان «ایران و سازمان همکاری شانگهای» به بررسی ظرفیت‌های عضویت ایران در این سازمان پرداخته و نتیجه گرفته است که پیوستن رسمی ایران می‌تواند زمینه‌ساز افزایش همکاری‌های اقتصادی و امنیتی در حوزه آسیای مرکزی و جنوب آسیا باشد. افزون بر این، غلامی و سازمند (۱۴۰۴) در مطالعه‌ای درباره اتحادیه اقتصادی اورآسیا (EAEU) نشان داده‌اند که کاهش تعرفه‌ها، فرصتی برای ایران ایجاد کرده تا بخش‌های صنعتی و کشاورزی خود را تقویت کند و نقش مؤثرتری در اقتصاد منطقه‌ای ایفا نماید.

دهقانی‌فیروزآبادی و همکاران (۱۴۰۴) در پژوهشی آینده‌پژوهانه با عنوان: «آینده‌پژوهی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در محیط همسایگی تا ۲۰۳۰»، نویسندگان با استفاده از تکنیک «MICMAC» و سناریونویسی، به بررسی پیشران‌های کلیدی سیاست خارجی ایران پرداخته‌اند. نتایج آنان نشان می‌دهد که متغیرهایی چون: اعتمادسازی منطقه‌ای، تنوع در روابط قدرت‌ها و انسجام سیاست خارجی، بیشترین اثر را بر آینده تعاملات ایران دارند. این مطالعه به‌خوبی نشان می‌دهد که آینده نقش‌آفرینی ایران در منطقه، تابعی از پویایی‌های ژئوپلیتیکی و تصمیم‌های اقتصادی راهبردی است.

محمدی و همکاران (۲۰۲۵) در پژوهشی با عنوان «پیامدهای ژئواکونومیک ابتکار کمربند و جاده چین بر ایران» نشان دادند که این ابتکار می‌تواند با تقویت زیرساخت‌های حمل‌ونقل، افزایش سرمایه‌گذاری و توسعه پیوندهای تجاری، جایگاه ژئواکونومیک ایران را ارتقا دهد. با این حال، نویسندگان به چالش‌هایی همچون تحریم‌ها، رقابت‌های ژئوپلیتیکی و وابستگی اقتصادی نیز اشاره کرده‌اند و بر ضرورت اتخاذ راهبردهای مناسب برای بهره‌برداری از این فرصت‌ها تأکید دارند (Mohammadi et al, 2025:8-10). همچنین پتسینگر (۲۰۱۶) با تمرکز بر رقابت کریدورهای اقتصادی، ایران را بازیگری کلیدی در معادلات ژئواکونومیک دانسته که می‌تواند مسیرهای جایگزین ترانزیتی برای قدرت‌های جهانی فراهم آورد (Petsinger, 2016: 25-38). کاپلان (۲۰۱۲)، نیز در کتاب «انتقام جغرافیا»^۱ اشاره می‌کند که موقعیت ایران نه‌تنها یک دارایی ژئوپلیتیکی، بلکه یک ابزار فشار اقتصادی در نظم نوین جهانی است (Kaplan, 2012: 34). از سوی دیگر، یک تحلیل منتشرشده در دیپلماسی مدرن^۲ (۲۰۲۴) نشان داده است که ایران با اتخاذ سیاست «نگاه به شرق» و پیوستن به پیمان‌هایی مانند: سازمان همکاری شانگهای و گروه بریکس، درحال بازتعریف جایگاه اقتصادی خود در برابر بلوک غرب است. همچنین، گزارش مؤسسه رسانه (۲۰۲۳) درباره آینده پروژه ژئوپلیتیک ایران هشدار داده است که کاهش نفوذ ایران در سوریه به‌معنای ازدست‌دادن بخشی از مسیرهای انرژی و فرصت‌های ژئواکونومیک در مدیترانه بوده است (Rasanah Institute, 2023:23-45). همچنین بردالیف و همکاران (۲۰۲۵) در مقاله‌ای درباره «روابط ایران با کشورهای عرب خلیج فارس» تأکید کرده است که

تعاملات ایران با این کشورها در فضایی آمیخته با بی‌ثباتی و رقابت ژئوپلیتیکی، در چرخه‌ای از تنش و همکاری قرار دارد و موفقیت این روابط به نقش میانجی‌گری قدرت‌هایی مانند چین و روسیه وابسته است. با وجود پیشرفت‌های پژوهشی موجود، بررسی جامع نقش‌آفرینی موقعیت ژئوپلیتیک ایران در تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی، به‌ویژه در چارچوب فرصت‌ها و چالش‌های ناشی از موقعیت ژئوپلیتیک، هنوز ناکافی است. این پژوهش با رویکرد آینده‌پژوهانه، به دنبال شناسایی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های ژئوپلیتیک ایران و تحلیل اثرات آن بر همگرایی اقتصادی منطقه‌ای و جایگاه بین‌المللی کشور است و می‌کوشد تا خلاء موجود در مطالعات پیشین را پر کرده و راهنمایی برای سیاست‌گذاری‌های آتی با توجه به سناریوهای پیش‌رو ارائه نماید.

داده‌ها و روش‌ها

در پژوهش‌های آینده‌پژوهانه، تمرکز اصلی بر تعامل میان متغیرهای کلیدی و روندهای اثرگذار بر آینده است؛ از این رو، چارچوب تحلیلی حاضر با ترکیب مفاهیم ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و اقتصاد منطقه‌ای طراحی شده تا مبنای سناریونویسی آینده قرار گیرد. مطالعات ژئوپلیتیک همواره بر پیوند میان جغرافیا، سیاست و قدرت در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی تأکید داشته‌اند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۸؛ Agnew, 2003: 12-25). به تعبیر دادز، ژئوپلیتیک رویکردی خاص به سیاست جهانی است که اهمیت سرزمین و منابع را برجسته می‌سازد (Dodds, 2000: 162). در این چارچوب، جغرافیای سیاسی بیشتر بر اثر تصمیمات سیاسی بر فضا تمرکز دارد، در حالی که ژئوپلیتیک پیامدهای موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های سرزمینی را بر تصمیم‌گیری سیاسی بررسی می‌کند (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۱۳۸). بدین سان، ژئوپلیتیک دانشی است که از دل رقابت‌های قدرت‌های جهانی و در بستر استعمار متأخر شکل گرفت (Otuathail, 1996: 21). در دهه‌های اخیر، ژئوپلیتیک با تحول ساختار نظام بین‌الملل و ظهور بازیگران غیردولتی، ابعاد تازه‌ای یافته است. دیگر تنها منابع انرژی یا مرزهای جغرافیایی اهمیت ندارند، بلکه عواملی چون: فناوری‌های نوین، کنترل داده‌ها، امنیت سایبری و تغییرات اقلیمی نیز در شکل‌دهی به روابط قدرت مؤثر شده‌اند (Kaplan, 2012: 59-65; Flint & Taylor, 2018: 120). بنابراین، مطالعه ژئوپلیتیک در عصر حاضر، نیازمند رویکردی چندبعدی است که هم‌زمان عوامل کلاسیک و نوین را مدنظر قرار دهد.

در این پژوهش، «موقعیت ژئوپلیتیک ایران» صرفاً به معنای جایگاه فیزیکی در نقشه جهانی نیست، بلکه مجموعه‌ای از ظرفیت‌ها و محدودیت‌های ناشی از موقعیت جغرافیایی، زیرساختی، انرژی و پیوندهای ترانزیتی است که امکان نقش‌آفرینی در تعاملات اقتصادی و راهبردی منطقه‌ای و جهانی را تعیین می‌کند. این مفهوم، در پیوند با ژئواکونومیک، به‌منزله نیروی محرکه‌ای برای سیاست‌گذاری‌های آینده‌نگر اقتصادی ایران تبیین می‌شود. بر همین مبنا، موقعیت ژئوپلیتیک کشورها، همواره نقشی تعیین‌کننده در تعاملات منطقه‌ای و جهانی ایفا کرده است. قرارگرفتن در مجاورت ابرقدرت‌ها، دسترسی به منابع انرژی و حضور در شاهراه‌های ارتباطی و تجاری، همگی مؤلفه‌هایی هستند که به یک سرزمین وزن ژئوپلیتیکی می‌بخشند (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۱۴۰؛ Bladwin, 2018: 45-52). در این میان، ایران با قرارگرفتن میان دو منبع و بیضی بزرگ انرژی جهان - خلیج فارس و دریای خزر - و استقرار در چهارراه شرق و غرب، نمونه‌ای برجسته از یک موقعیت ژئوپلیتیک حساس و اثرگذار است (کریمی‌پور، ۱۳۹۴: ۸؛ کمپ و هارکاو، ۱۳۹۷: ۱۴۵). اهمیت موقعیت ژئوپلیتیک ایران صرفاً در منابع طبیعی یا موقعیت فیزیکی آن خلاصه نمی‌شود، بلکه در توان بالقوه کشور برای ایفای نقش «حلقه پیونددهنده» میان اقتصادهای منطقه‌ای نیز نهفته است. ایران با

داشتن ۱۵ همسایه و قرار گرفتن در مسیر کریدورهای نوظهور مانند «کمر بند و جاده» و «شمال - جنوب» می تواند به مرکز ثقل اتصال آسیای مرکزی، خلیج فارس و مدیترانه بدل شود. به بیان دیگر، موقعیت ایران ظرفیت ایجاد «ارزش افزوده ژئوپلیتیک» دارد؛ یعنی فراتر از منابع، صرفاً با اتکاء به موقعیت مکانی و شبکه های ارتباطی می تواند در معادلات جهانی اثرگذار باشد.

در دهه های اخیر، مفهوم ژئواکونومیک به عنوان پیوندی میان اقتصاد بین الملل و ژئوپلیتیک، برجسته شده است. ژئواکونومیک ترکیبی از عوامل اقتصادی و جغرافیایی است که بر تجارت جهانی اثر می گذارند و نشان می دهد چگونه قدرت ها از ابزارهای اقتصادی برای تحقق اهداف ژئوپلیتیکی خود استفاده می کنند (Vebster, 2019: 12-20). پیتسینگر (۲۰۱۶)، ژئواکونومیک را تعامل میان اقتصاد بین الملل، ژئوپلیتیک و استراتژی می داند (Petsinger, 2016: 25). در این دیدگاه، رقابت ها کمتر بر محور ایدئولوژی و بیشتر بر پایه زیرساخت ها، انرژی، فناوری و شبکه های تجاری سامان می یابند. به بیان دیگر، ژئوپلیتیک در جهان معاصر، روزه روز ماهیتی اقتصادی تر می یابد و بازیگران برای کسب برتری از ابزارهای ژئواکونومیک بهره می گیرند (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۱۴۱). اهمیت ژئواکونومیک زمانی روشن تر می شود که توجه کنیم قدرت های بزرگ امروز بیش از گذشته از «تحریم اقتصادی»، «کنترل بازار انرژی» و «رقابت کریدورهای تجاری» به عنوان ابزارهای فشار یا فرصت بهره می برند (Cohen, 2015: 102-110). ایران دقیقاً در مرکز این رقابت ها قرار دارد: از یک سو می تواند مسیرهای جایگزین تجاری را فعال کند و از سوی دیگر، همواره در معرض فشار تحریم ها قرار دارد؛ بنابراین، تحلیل آینده نقش ایران بدون لحاظ کردن ابعاد ژئواکونومیک، ناقص خواهد بود. با توجه به مفاهیم پیش گفته، موقعیت ژئوپلیتیک ایران نمونه ای روشن از تلاقی ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک است. این موقعیت جغرافیایی و منابع انرژی نه تنها ایران را در کانون رقابت های ژئوپلیتیکی قرار داده، بلکه ظرفیت بالقوه ای برای نقش آفرینی در اقتصاد منطقه ای و جهانی ایجاد کرده است.

اقتصاد منطقه ای، در ادبیات توسعه به عنوان «فرایند تعامل و همگرایی میان اقتصادهای ملی در یک حوزه جغرافیایی مشخص، با هدف ارتقای سطح مبادلات، بهره گیری از مزیت های نسبی و افزایش توان رقابتی در برابر اقتصاد جهانی» تعریف می شود (Capello, 2016: 4). به بیان دیگر، اقتصاد منطقه ای بستری است که در آن کشورها با استفاده از موقعیت جغرافیایی، منابع و زیرساخت های مشترک، به ایجاد شبکه های تجاری، سرمایه گذاری های مشترک و پروژه های زیربنایی دست می زنند.

ایران به سبب قرار گرفتن در چهارراه اوراسیا و خاورمیانه و همجواری با ۱۵ کشور، یکی از نمونه های بارز ظرفیت سازی در اقتصاد منطقه ای است. دسترسی به کریدورهای ترانزیتی، بازارهای انرژی و مسیرهای دریایی استراتژیک، این امکان را فراهم می کند که ایران به حلقه پیونددهنده اقتصادهای جنوب و شمال و شرق و غرب بدل شود (گل کرمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۷). چنین ظرفیتی به ویژه در شرایطی اهمیت می یابد که اقتصاد منطقه ای در حال گذار از وابستگی به منابع خام به سمت تنوع بخشی و همگرایی زیرساختی است (Petsinger, 2016: 25). از این منظر، آینده نقش آفرینی ایران در اقتصاد منطقه ای و جهانی نه صرفاً به دارایی های ژئوپلیتیکی، بلکه به توانایی کشور در بهره گیری از فرصت های ژئواکونومیک وابسته است. اگر ایران بتواند سیاست های اعتمادسازی منطقه ای، توسعه زیرساخت ها و جذب سرمایه گذاری خارجی را به طور هم زمان پیش ببرد، موقعیت ژئوپلیتیک آن به سرمایه ای قابل تبدیل در اقتصاد منطقه ای بدل خواهد شد (دهقانی فیروزآبادی و همکاران، ۱۴۰۴: ۴۵). در غیر این صورت، این موقعیت صرفاً در سطح یک مزیت خام باقی می ماند و حتی می تواند به محمل رقابت قدرت های دیگر به عنوان یک تهدید بدل شود. بر این اساس، چارچوب نظری پژوهش حاضر با تأکید بر تعامل ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و اقتصاد

منطقه‌ای طراحی شده است. این چارچوب مبنای سناریونویسی آینده‌قراری‌گیرد تا مسیرهای محتمل و مطلوب ایران در معادلات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی شناسایی‌شود و ابزار لازم برای تصمیم‌گیری‌های راهبردی در اختیار سیاست‌گذاران قرارگیرد؛ از این‌رو، ضمن پرهیز از تئوری‌پردازی گسترده، مستقیماً به شناسایی متغیرهای کلیدی اثرگذار بر آینده نقش‌آفرینی ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی پرداخته می‌شود.

روش مطالعه

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-تحلیلی با رویکرد آینده‌پژوهانه است. داده‌های موردنیاز به‌صورت ترکیبی (کمی-کیفی) گردآوری شده‌اند. بر اساس روش نمونه‌گیری هدفمند و با در نظر گرفتن معیارهای تخصص، سابقه علمی-پژوهشی و تجربه اجرایی در حوزه‌های ژئوپلیتیک، روابط بین‌الملل و اقتصاد سیاسی، ۱۵ خبره انتخاب شدند (جدول ۱). این تعداد با توجه به ماهیت کیفی پژوهش و دستیابی به «نقطه اشباع نظری»، کافی تشخیص داده شد و به‌عنوان نقطه کفایت نظری انتخاب گردید.

جدول ۱: اطلاعات جمعیت‌شناختی خبرگان

خبرگان اجرایی			خبرگان دانشگاهی	
تعداد	تخصص	حوزه کاری	تعداد	حوزه تخصصی
۲	روابط بین الملل	وزارت امور خارجه	۶	ژئوپلیتیک
۱	علوم سیاسی		۲	روابط بین الملل
			۱	مطالعات منطقه
۲	اقتصاد	وزارت اقتصاد و دارایی	۱	اقتصاد سیاسی

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

ابزار گردآوری داده‌ها شامل مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و پرسش‌نامه محقق‌ساخته بوده است. متغیرهای اولیه این پژوهش از همین دو منبع اصلی و بررسی نظام‌مند پیشینه پژوهش‌های مرتبط استخراج شدند. سپس اعتبار محتوایی ابزارها به تأیید خبرگان رسیده و پایایی آن‌ها با استفاده از ضریب همبستگی قضاوت‌ها در مدل AHP بررسی و در سطح قابل قبول تأیید شد.

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از چند روش و نرم‌افزار مکمل استفاده شد:

- نرم‌افزار MICMAC برای تحلیل اثرات متقابل و شناسایی متغیرهای کلیدی؛

- نرم‌افزار Scenario Wizard برای سناریونویسی و ترسیم سناریوهای محتمل آینده؛

- روش تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) برای اولویت‌بندی و وزن‌دهی به راهکارهای سیاستی.

در مجموع، ۲۵ متغیر تأثیرگذار شناسایی و در ماتریس اثرات متقابل مورد ارزیابی قرار گرفتند. خروجی MICMAC، ۸ متغیر کلیدی را مشخص کرد که مبنای سناریونویسی در نرم‌افزار Scenario Wizard قرار گرفت. از میان ۸۷۴۸ سناریوی بالقوه، سه سناریوی قوی و سازگار، به‌عنوان مبنای تحلیل انتخاب شدند. در نهایت، راهکارهای متناظر با این سناریوها با استفاده از فرایند AHP اولویت‌بندی گردید.

نتایج و بحث

- شناسایی متغیرهای اولیه

با مطالعه پیشینه پژوهش، مطالعات کتابخانه‌ای و ۱۵ مصاحبه نیمه‌ساختاریافته با خبرگان پژوهش، ۲۵ متغیر تأثیرگذار بر نقش‌آفرینی ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی شناسایی و مطابق جدول شماره ۲ دسته‌بندی شدند. این دسته‌بندی اولیه، بیانگر گستردگی مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی و اقتصادی است که نقش‌آفرینی موقعیت ژئوپلیتیک ایران را در تعاملات منطقه‌ای و جهانی شکل می‌دهند. فهرست اولیه متغیرها از ترکیب دو منبع استخراج شد:

۱. مرور نظام‌مند ۲۵ مقاله و کتاب تخصصی در حوزه ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک (از جمله آثار Agnew, 2003: 45-72؛ Flint & Taylor, 2018: 125-198؛ گل‌کرمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۵۷-۳۷؛ دهقانی فیروزآبادی و همکاران، ۱۴۰۴: ۱۲۵-۵۲).

۲. تحلیل محتوای مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان.

متغیرهایی که هم در پیشینه پژوهش و هم در مصاحبه‌ها تکرار داشتند، به‌عنوان شاخص‌های نهایی در جدول ۲ وارد شدند.

جدول ۲: متغیرهای تأثیرگذار بر نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی

کد	متغیرهای تأثیرگذار
A1	موقعیت جغرافیایی ایران (دسترسی به آب‌های آزاد، چهارراه ترانزیتی)
A2	منابع انرژی (نفت، گاز، معادن استراتژیک)
A3	زیرساخت‌های حمل‌ونقل و ترانزیت منطقه‌ای (ریل، جاده، بندر)
A4	سیاست خارجی ایران (سطح تعامل‌پذیری یا تنش‌زایی)
A5	روابط ایران با قدرت‌های جهانی (آمریکا، چین، روسیه، اتحادیه اروپا)
A6	روابط ایران با همسایگان (عراق، ترکیه، افغانستان، کشورهای خلیج فارس)
A7	حضور در سازمان‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای (اگو، شانگهای، بریکس، اوراسیا)
A8	تحریم‌های اقتصادی بین‌المللی
A9	ثبات و امنیت داخلی
A10	سطح توسعه اقتصادی و صنعتی کشور
A11	توانمندی‌های دفاعی و نظامی
A12	دیپلماسی اقتصادی فعال
A13	رقابت ژئوپلیتیکی سایر قدرت‌ها در منطقه (عربستان، ترکیه، اسرائیل)
A14	وضعیت امنیت انرژی در جهان و منطقه
A15	روندهای فناوری (دیجیتال، انرژی پاک، انقلاب صنعتی چهارم)
A16	تغییرات اقلیمی و بحران آب
A17	میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی
A18	جمعیت جوان و تحصیلکرده
A19	مهاجرت نخبگان (فرار مغزها)
A20	اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی
A21	تصویر ذهنی ایران در رسانه‌های جهانی
A22	رقابت کریدورهای تجاری منطقه‌ای (مثلاً هند - چابهار - افغانستان در برابر چین - پاکستان)
A23	توسعه تجارت غیرنفتی
A24	ثبات سیاست‌های اقتصادی داخلی
A25	مشارکت در پروژه‌های مشترک منطقه‌ای (زیرساختی، انرژی، ارتباطات)

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

- تحلیل ماتریس اثرات متقابل

در مرحله بعد، متغیرهای تأثیرگذار بر نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی در قالب پرسش‌نامه متقاطع کلیدی، تنظیم و در اختیار جامعه آماری پژوهش قرار گرفت تا وضعیت هر یک از متغیرها در ارتباط با یکدیگر مشخص شود. نتایج پرسش‌نامه، داده‌های لازم را برای نرم‌افزار Micmac فراهم کرد. خروجی این نرم‌افزار، ۸ متغیر کلیدی تأثیرگذار بر موضوع پژوهش را شناسایی کرد.

تحلیل داده‌های ماتریس تأثیرات متقابل نشان داد که تحلیل اولیه داده‌های ماتریس (جدول ۲) و تأثیرات متقابل آن با ابعاد ۲۵×۲۵ و درجه پرشدگی ۷۳٫۷۶٪ نشان داد که عوامل انتخاب‌شده، تأثیر به نسبت زیادی بر یکدیگر داشته‌اند. از مجموع ۶۰۰ رابطه قابل‌ارزیابی در این ماتریس، تعداد ۴۶۱ رابطه نشان‌دهنده تأثیرگذاری و تأثیرپذیری زیاد متغیرها بر یکدیگر است (جدول ۳).

جدول ۳: تحلیل اولیه داده‌های ماتریس تأثیر متقابل

ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفر	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	تعداد p	جمع کل	درجه پرشدگی
۲۵*۲۵	۲	۱۶۴	۱۱۸	۱۷۹	۱۴۱	۲۳	۴۶۱	۷۳٫۷۶٪

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

جدول ۴: درجه مطلوبیت و بهینه‌شدگی ماتریس

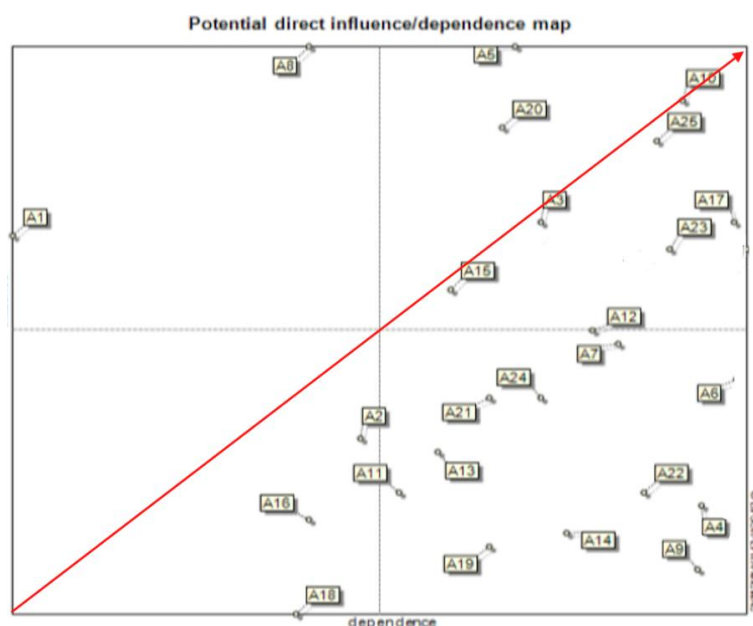
تأثیرپذیری	تأثیرگذاری	چرخش
۹۵٪	۹۹٪	۱
۹۸٪	۹۹٪	۲

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

نتایج جدول شماره ۴ نشان می‌دهد که بیش از دو سوم روابط میان متغیرها دارای سطح بالای اثرگذاری و اثرپذیری هستند که بیانگر پیچیدگی و درهم‌تنیدگی عوامل ژئوپلیتیکی و اقتصادی ایران در سطح منطقه‌ای و جهانی است. همچنین نشان می‌دهد ماتریس به سطح بالایی از بهینه‌شدگی رسیده است و بنابراین قابلیت اعتماد برای تحلیل سناریوها را دارد.

- شناسایی متغیرهای کلیدی

پس از تهیه فهرست متغیرهای تأثیرگذار بر نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی، این فهرست در قالب پرسش‌نامه متقاطع کلیدی، تنظیم و در اختیار جامعه آماری پژوهش قرار گرفت تا وضعیت هر یک از متغیرها در ارتباط با یکدیگر مشخص شود. نتایج به‌دست‌آمده از پرسش‌نامه، داده‌های موردنیاز را برای نرم‌افزار Micmac فراهم کرد؛ در نهایت نرم‌افزار Micmac، ۸ متغیر که از اهمیت بیشتری برخوردار بودند را به‌عنوان متغیرهای کلیدی معرفی کرد.

شکل ۱: پراکندگی متغیرها و جایگاه متغیرهای کلیدی در محور تأثیرگذاری و تأثیرپذیری

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۵

متغیرهایی که تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بیشتری دارند، در بخش شمال شرقی محور مختصات قرار می‌گیرند، این متغیرها دوجوهی هستند و متغیرهای کلیدی (پیشران‌های) پژوهش به حساب می‌آیند. بر اساس شکل شماره ۱ متغیرهای قرار گرفته در شمال شرقی؛ یعنی (متغیرهای ریسک با بیشترین تأثیرگذاری و متغیرهای هدف با بیشترین تأثیرپذیری) شامل: روابط ایران با قدرت‌های جهانی (آمریکا، چین، روسیه، اتحادیه اروپا): A5؛ اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی: A20؛ سطح توسعه اقتصادی و صنعتی کشور A10؛ زیرساخت‌های حمل‌ونقل و ترانزیت منطقه‌ای (ریل، جاده، بنادر): A3؛ روندهای فناوری (دیجیتال، انرژی پاک، انقلاب صنعتی چهارم): A15؛ مشارکت در پروژه‌های مشترک منطقه‌ای (زیرساختی، انرژی، ارتباطات): A25؛ توسعه تجارت غیرنفتی A23 و میزان جذب سرمایه‌گذاری خارجی A17، متغیرهای کلیدی محسوب می‌شوند. مطابق خروجی نرم‌افزار MICMAC، متغیرهای کلیدی در ربع شمال شرقی نمودار اثرگذاری-اثرپذیری قرار گرفته‌اند (شکل ۱). محور افقی بیانگر میزان تأثیرگذاری و محور عمودی نشان‌دهنده تأثیرپذیری متغیرهاست. تراکم متغیرها در این ربع نشان می‌دهد که سیستم آینده‌پژوهی ایران از نظر پویایی متغیرها متوازن است و روابط متقابل میان آن‌ها قدرت بالایی دارد. این نمودار بیانگر تسلط متغیرهایی مانند: روابط با قدرت‌های جهانی، اعتمادسازی منطقه‌ای، توسعه زیرساخت‌ها و جذب سرمایه خارجی در شکل‌دهی سناریوهای آینده است. این متغیرها به دلیل قرارگیری در این ربع نمودار Micmac، هم تأثیرگذار و هم تأثیرپذیر هستند و در آینده‌پژوهی نقش آفرینی موقعیت ژئوپلیتیک ایران اهمیتی مضاعف دارند؛ بنابراین، این هشت متغیر، پیشران‌های اصلی آینده تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی ایران به‌شمار می‌روند و می‌توانند جهت‌گیری سناریوهای آینده را تعیین کنند.

– حالت‌های احتمالی متغیرهای کلیدی

نتایجی که از طریق نرم‌افزار Micmac به‌دست آمده است داده‌های ورودی نرم‌افزار Scanio Wizard محسوب می‌شوند. بدین منظور برای بهره‌گیری از نرم‌افزار Scanio Wizard، ابتدا مجموعه‌ای از شرح حالت‌های احتمالی که ممکن است

برای هر متغیر کلیدی رخ دهد، مشخص شد؛ بنابراین مجموعاً ۲۵ وضعیت برای ۸ متغیر کلیدی طراحی و در قالب جدول ۵ ارائه شد.

جدول ۵: حالت‌های احتمالی فراروی متغیرهای کلیدی تأثیرگذار بر نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی

کد متغیر	کد	متغیر کلیدی	حالت	شرح حالت‌های احتمالی	وضعیت
A5	A	روابط ایران با قدرت‌های جهانی	A1	تعامل سازنده با همه قدرت‌ها	مطلوب
			A2	تنش‌زدایی محدود	نیمه‌مطلوب
			A3	اتحاد راهبردی با شرق	ایستا
			A4	تقابل با غرب و انزوا	بحرانی
A20	B	اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی	B1	اعتماد گسترده و پایدار	مطلوب
			B2	اعتماد محدود و موردی	ایستا
			B3	بی‌اعتمادی و انزوا	بحرانی
A10	C	سطح توسعه اقتصادی و صنعتی	C1	اقتصاد صنعتی پیشرفته و متنوع	مطلوب
			C2	توسعه نامتوازن و وابسته	نیمه‌بحرانی
			C3	رکود و ضعف صنعتی	بحرانی
A3	D	زیرساخت‌های حمل‌ونقل و ترانزیت	D1	زیرساخت‌های مدرن و یکپارچه	مطلوب
			D2	پیشرفت محدود و منطقه‌ای	نیمه‌بحرانی
			D3	ضعف زیرساختی و ناکارآمدی	بحرانی
A15	E	روندهای فناوری	E1	پیشرو در فناوری‌های نوین	مطلوب
			E2	هم‌پایی نسبی با جهان	نیمه‌مطلوب
			E3	عقب‌ماندگی فناورانه	بحرانی
A25	F	مشارکت در پروژه‌های منطقه‌ای	F1	مشارکت فعال و گسترده	مطلوب
			F2	مشارکت محدود و موردی	ایستا
			F3	حذف از پروژه‌ها	بحرانی
A23	G	توسعه تجارت غیرنفتی	G1	تجارت متنوع و صادرات محور	مطلوب
			G2	تمرکز بر چند محصول خاص	ایستا
			G3	وابستگی شدید به نفت	بحرانی
A17	H	جذب سرمایه‌گذاری خارجی	H1	سرمایه‌گذاری گسترده و پایدار	مطلوب
			H2	سرمایه‌گذاری محدود در بخش‌هایی خاص	ایستا
			H3	فرار سرمایه و انزوای اقتصادی	بحرانی

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

گفتنی است، طراحی این حالت‌های احتمالی، امکان تحلیل سناریویی و شبیه‌سازی مسیرهای مختلف آینده را فراهم می‌سازد.

- استخراج سناریوها

سناریوهای فراروی نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی، بدین صورت طراحی شد: ۲۵ حالت احتمالی مربوط به ۸ متغیر کلیدی، در قالب پرسش‌نامه ماتریس متقاطع کلیدی طراحی و در اختیار جامع آماری پژوهش قرار گرفت. نتایج پرسش‌نامه، داده‌های لازم را برای شناسایی الگو

سناریوهای ممکن، توسط نرم‌افزار Scario Wizard فراهم‌کرد. باتوجه به متغیرهای کلیدی و حالت‌های احتمالی، تعداد کل سناریوهای ممکن ۸۷۴۸ و سناریوی تلفیقی محتمل ۳۶ متصور است؛ از این میان، سه سناریو با سازگاری قوی و محتمل، ۱۵ سناریوی ضعیف (و بقیه ناسازگار)، در برگیرنده آینده نقش ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی هستند. به بیان دیگر، از میان هزاران ترکیب ممکن، تنها سه سناریو توانسته‌اند الگوی آینده محتمل و قابل اتکا را برای نقش ژئوپلیتیک ایران در اقتصاد منطقه‌ای و جهانی ترسیم‌کنند.

نتایج حاصل از نرم‌افزار، سه سناریوی قوی ارائه داده است که از میان آن‌ها الگو سناریوی یک و دو شرایط مطلوب و الگو سناریوی سه شرایط بحرانی را در رابطه با آینده پیش‌روی نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی به نمایش می‌گذارد (شکل ۲).

Scenario No. 1	Scenario No. 2	Scenario No. 3
روابط ایران با قدرت‌های جهانی تعامل سازنده با همه قدرت‌ها	روابط ایران با قدرت‌های جهانی تقابل با غرب و لزوا	روابط ایران با قدرت‌های جهانی تقابل با غرب و لزوا
اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی اعتماد گسترده و پایدار	اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی بی‌اعتمادی و لزوا	اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی بی‌اعتمادی و لزوا
بسط توسعه اقتصادی و صنعتی اقتصاد صنعتی پیشرفته و متنوع	بسط توسعه اقتصادی و صنعتی رکود و ضعف صنعتی	بسط توسعه اقتصادی و صنعتی رکود و ضعف صنعتی
زیرساخت‌های حمل‌ونقل و انرژی زیرساخت‌های مدرن و یکپارچه	زیرساخت‌های حمل‌ونقل و انرژی ضعف زیرساختی و ناکارآمدی	زیرساخت‌های حمل‌ونقل و انرژی ضعف زیرساختی و ناکارآمدی
روندهای فناوری پیشرو در فناوری‌های نوین	روندهای فناوری همپایی نسبی با جهان	روندهای فناوری عقب‌ماندگی فناورانه
مشارکت در پروژه‌های منطقه‌ای مشارکت فعال و گسترده	مشارکت در پروژه‌های منطقه‌ای حذف از پروژه‌ها	مشارکت در پروژه‌های منطقه‌ای حذف از پروژه‌ها
توسعه تجارت غیرنفتی تجارت متنوع و صادرات‌محور	توسعه تجارت غیرنفتی وابستگی شدید به نفت	توسعه تجارت غیرنفتی وابستگی شدید به نفت
جذب سرمایه‌گذاری خارجی سرمایه‌گذاری گسترده و پایدار	جذب سرمایه‌گذاری خارجی فرار سرمایه و لزوای اقتصادی	جذب سرمایه‌گذاری خارجی فرار سرمایه و لزوای اقتصادی

شکل ۲: تابلوی الگو سناریوهای با سازگاری قوی و محتمل پیرامون نقش موقعیت ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی؛ چالش‌ها و فرصت‌ها

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۴۰۵

– تابلوی الگوی سناریوها

در شکل شماره ۲، رنگ سبز نشان‌دهنده وضعیت مطلوب، رنگ قرمز نشان‌دهنده وضعیت بحرانی و رنگ زرد نشان‌دهنده وضعیت ایستا می‌باشد. بر اساس شکل ۲ تعداد وضعیت‌های مطلوب بر دیگر وضعیت‌ها برتری دارد. از وضعیت‌های احتمالی تابلو سناریوهای قوی و محتمل ۶۲/۵۰ مطلوب، ۳۳/۳۳ درصد بحرانی و ۴/۱۶ درصد در وضعیت ایستا قرار دارند. برتری وضعیت‌های مطلوب بر بحرانی و ایستا، نشان‌دهنده ظرفیت‌های بالفعل موقعیت ژئوپلیتیک ایران برای ایفای نقش فعال‌تر در اقتصاد منطقه‌ای و جهانی است. تمرکز بر سه سناریوی قوی به این دلیل است که تنها این سناریوها سازگاری درونی بالایی داشته و قابلیت برنامه‌ریزی راهبردی برای سیاست‌گذاران فراهم می‌کنند. در بخش بعد، این یافته‌ها در پرتو مبانی نظری ژئوپلیتیک و اقتصاد منطقه‌ای تحلیل شده و پیامدهای هر یک از سناریوهای قوی برای آینده تعاملات ایران، بررسی خواهد شد.

الف – تحلیل سناریوها

سناریوی ۱ (بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌ها): این سناریو نشانگر استفاده حداکثری از فرصت‌های ژئوپلیتیک ایران است. روابط گسترده و سازنده ایران با قدرت‌های جهانی؛ اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی پایدار؛ توسعه‌یافتگی در زیرساخت‌های حمل‌ونقل و فناوری؛ سطح بالای توسعه صنعتی و اقتصادی؛ جذب سرمایه‌گذاری خارجی و گسترش تجارت غیرنفتی و مشارکت فعال در پروژه‌های منطقه‌ای عوامل مؤثر بر شکل‌دهی به این سناریو هستند. این سناریو نشان‌دهنده این است که موقعیت ژئوپلیتیک ایران به صورت بالقوه شرایط را برای توسعه اقتصادی ایران و ایفای نقش فعال در مناسبات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی فراهم آورده است؛ این مهم منوط به چارچوب کلان آینده‌نگر ژئوپلیتیک و اقتصادی برای جایگاه ایران در نظم نوین منطقه‌ای و جهانی است.

سناریوی ۲ (وضعیت میانه): این سناریو نشان‌دهنده وضعیت میانه است که ترکیبی از فرصت‌ها و چالش‌ها را ارائه می‌دهد. در این سناریو، ایران بخشی از فرصت‌های ژئوپلیتیک خود را به کار گرفته، اما محدودیت‌هایی مانند ضعف نسبی زیرساخت‌ها یا دیپلماسی اقتصادی جزئی مانع تحقق کامل سناریوی مطلوب می‌شود. این سناریو به عنوان وضعیت محتمل میانی قابل توجه است و سیاست‌گذاران باید آن را به عنوان هشدار و نقطه تعادل در برنامه‌ریزی‌های راهبردی مدنظر قرار دهند.

سناریو ۳ (فعال شدن چالش‌ها و ازدست‌رفتن فرصت‌ها): این سناریو نشان‌دهنده فعال شدن کامل چالش‌ها و ازدست‌رفتن فرصت‌هاست. انزوای سیاسی و اقتصادی ایران در برابر غرب و منطقه؛ وابستگی شدید به نفت، فرار سرمایه و رکود فناورانه؛ قطع مشارکت در پروژه‌های منطقه‌ای و زیرساخت‌های فرسوده و رشد اقتصادی ضعیف، عوامل شکل‌دهنده به این سناریو هستند.

تحریم‌های اقتصادی، تحولات نظام بین‌الملل، رقابت‌های ژئوپلیتیک در خاورمیانه، زیرساخت‌های ترانزیتی، دیپلماسی اقتصادی و روندهای نوظهور فناورانه و زیست‌محیطی، از جمله عواملی هستند که بر ایفای نقش ژئوپلیتیک ایران در اقتصاد منطقه‌ای و جهانی تأثیرگذار هستند. در چنین شرایطی، لازم است با رویکردی آینده‌نگرانه و سیستم‌محور، جایگاه و مسیرهای محتمل پیش‌روی ایران در نظم ژئوپلیتیک آینده و تعاملات اقتصادی منطقه‌ای مورد توجه قرار گیرد.

ب- تحلیل چالش‌ها و عوامل مؤثر

۱. تداوم تحریم‌ها و انزوای بین‌المللی: تحریم‌های اقتصادی و بانکی ایالات متحده و متحدان آن طی دهه‌های اخیر، مانع جدی در مسیر اتصال ایران به شبکه مالی و تجاری جهانی شده است. محدودیت‌ها در نقل و انتقال ارز، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تجارت منطقه‌ای، توان رقابتی اقتصاد ایران را کاهش داده‌اند و فرصت‌های بالقوه ژئوپلیتیکی کشور را محدود کرده‌اند. یافته‌های ماتریس «Micmac» نشان می‌دهد که تحریم‌ها به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر سناریوهای بحرانی، تأثیر مستقیمی بر سطح توسعه اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری و گسترش تجارت غیرنفتی دارند و بنابراین توجه ویژه به سیاست‌های کاهش اثر تحریم‌ها برای تحقق سناریوی مطلوب ضروری است.
۲. ضعف در دیپلماسی اقتصادی و منطقه‌ای: با وجود موقعیت استراتژیک ایران، دیپلماسی اقتصادی کشور به‌ویژه در سطح منطقه‌ای از انسجام و پایداری لازم برخوردار نیست. سیاست‌های متغیر و نبود چارچوب بلندمدت باعث شده تا فرصت‌های همکاری با کشورهای عضو سازمان‌هایی مانند: اکو، شانگهای و بریکس به‌طور کامل مورد بهره‌برداری قرار نگیرند. این ضعف مطابق با یافته‌های پژوهش، یکی از متغیرهای کلیدی با تأثیرگذاری بالا است که نقش مستقیم بر سناریوی مطلوب دارد و محدودیت آن می‌تواند منجر به سناریوی میانه یا بحرانی شود.
۳. فرسودگی و ناهماهنگی زیرساخت‌های ترانزیتی: با وجود قرارگرفتن ایران در چهارراه ترانزیتی شرق و غرب، زیرساخت‌های لجستیکی، ریلی، بندری و گمرکی هنوز فرسوده و ناکارآمد هستند. این ضعف باعث کاهش توان رقابتی ایران در برابر مسیرهای جایگزین، مانند کریدور شمال- جنوب از طریق آذربایجان یا طرح‌های مورد حمایت چین در پاکستان و آسیای مرکزی شده است. یافته‌های ماتریس اثر متقابل نشان می‌دهد که زیرساخت‌ها، یکی از هشت متغیر کلیدی و محرک اصلی سناریوهای مطلوب است و توجه به سرمایه‌گذاری هدفمند در این حوزه برای بهبود جایگاه ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای حیاتی است.
۴. عدم انطباق با روندهای نوظهور اقتصاد جهانی: تحولات فناورانه در زمینه اقتصاد دیجیتال، انرژی‌های تجدیدپذیر، هوش مصنوعی و زنجیره تأمین هوشمند، مسیر اقتصاد آینده را دگرگون کرده‌اند. ایران تاکنون سهم قابل توجهی از اقتصاد دیجیتال منطقه‌ای و جهانی کسب نکرده و واکنش‌ها بیشتر منفعلانه بوده است. این عامل از نظر تحلیل «Micmac»، جزو متغیرهای کلیدی با تأثیرگذاری بالا و تعیین‌کننده سناریوهای مطلوب است و عدم انطباق با روندهای نوظهور می‌تواند تحقق سناریوی اول را به تأخیر انداخته و سناریوهای میانه یا بحرانی را محتمل‌تر کند.
۵. ابهام راهبردی و عدم چشم‌انداز آینده‌نگر: نبود یک چارچوب کلان آینده‌نگر ژئوپلیتیکی و اقتصادی باعث شده تصمیم‌گیری‌ها در ایران بیشتر واکنشی و کوتاه‌مدت باشند تا راهبردی و بلندمدت. این ابهام راهبردی با تأثیر بر دیپلماسی اقتصادی، توسعه زیرساخت‌ها و جذب سرمایه، احتمال وقوع سناریوهای میانه و بحرانی را افزایش می‌دهد و نشان‌دهنده ضرورت تدوین سیاست‌های جامع و آینده‌نگرانه برای بهره‌گیری کامل از فرصت‌های ژئوپلیتیکی ایران است.

ج- ارائه راهکارها

با توجه به تحلیل سناریوها و شناسایی چالش‌ها، تدوین راهکارهای عملی و هدفمند برای بهره‌برداری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی ایران و کاهش اثرگذاری محدودیت‌ها ضروری است؛ از این‌رو، پس از استخراج سه سناریوی قوی، به‌منظور تعیین اهمیت نسبی هر راهکار، مقایسه زوجی میان گزینه‌ها انجام و وزن نهایی با نرم‌افزار «Expert Choice» محاسبه شد و راهکارهای سیاستی متناظر با هر سناریو به‌شرح جدول ذیل وزن‌دهی و اولویت‌بندی شدند. شاخص سازگاری ($CR = 0.08 < 0.1$) نشان‌دهنده قابل قبول بودن نتایج است.

جدول ۶: وزن‌دهی راهکارهای سیاستی با استفاده از روش AHP

رتبه	وزن نرمال	راهکار سیاستی
۱	۰/۳۶	تنش‌زدایی پایدار و دیپلماسی اقتصادی پایدار
۲	۰/۲۹	سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌های ترانزیتی و فناوری نوین
۳	۰/۲۴	اصلاح سیاست‌های اقتصادی برای تنوع‌بخشی به صادرات
۴	۰/۱۱	مشارکت در پیمان‌های چندجانبه منطقه‌ای

مأخذ: نگارندگان، ۱۴۰۵

۱. تنش‌زدایی پایدار و گسترش تعاملات سازنده با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای: تحریم‌های اقتصادی و انزوای بین‌المللی، مانع جدی در اتصال ایران به شبکه مالی و تجاری جهانی بوده‌اند. برای تحقق سناریوی مطلوب، ایران نیازمند سیاستی است که علاوه بر کاهش تنش‌ها، تعاملات سازنده و پایدار با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای را گسترش دهد. این راهکار، اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی را تقویت می‌کند، امکان جذب سرمایه و مشارکت در پروژه‌های مشترک را افزایش می‌دهد و به بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی کشور کمک می‌کند.

۲. سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌های ترانزیتی و فناوری‌های نوین: ضعف زیرساخت‌های لجستیکی، ریلی، بندری و گمرکی، یکی از موانع کلیدی بهره‌برداری از موقعیت ژئوپلیتیک ایران است. سرمایه‌گذاری هدفمند در این زیرساخت‌ها و همچنین فناوری‌های نوین مانند شبکه‌های دیجیتال، حمل‌ونقل هوشمند و انرژی‌های تجدیدپذیر، می‌تواند توان رقابتی ایران را افزایش دهد. این اقدام به کاهش اثرگذاری چالش‌ها در سناریوهای میانه و بحرانی کمک کرده و مسیر تحقق سناریوی مطلوب را هموار می‌سازد.

۳. اصلاح سیاست‌های اقتصادی برای تنوع‌بخشی به صادرات و جذب سرمایه‌گذاری خارجی: وابستگی شدید به نفت و تمرکز محدود بر چند محصول خاص، اقتصاد ایران را آسیب‌پذیر کرده است. اصلاح سیاست‌های اقتصادی با تمرکز بر تنوع‌بخشی به صادرات و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، اقتصاد کشور را مقاوم و منعطف می‌کند. این راهکار ارتباط مستقیم با افزایش توسعه صنعتی و اقتصادی، توسعه تجارت غیرنفتی و جذب سرمایه‌گذاری دارد و اثرگذاری سناریوی مطلوب را تقویت می‌کند.

۴. دیپلماسی اقتصادی فعال و مشارکت در پیمان‌های چندجانبه منطقه‌ای: نبود انسجام و چارچوب بلندمدت در دیپلماسی اقتصادی، فرصت‌های همکاری با سازمان‌ها و پیمان‌های منطقه‌ای را محدود کرده است. دیپلماسی اقتصادی فعال و حضور مؤثر در پیمان‌های چندجانبه مانند: اکو، بریکس و شانگهای، ضمن کاهش اثر چالش‌های مربوط به ضعف دیپلماسی، امکان توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی را فراهم می‌آورد. این اقدام نقش مهمی در تحقق سناریوی اول و تقویت جایگاه ژئوپلیتیک ایران دارد.

د- تحلیل ارتباط چالش‌ها، سناریوها و راهکارها

تحلیل سناریوهای آینده نشان می‌دهد که نقش ژئوپلیتیک ایران در شکل‌دهی به تعاملات اقتصاد منطقه‌ای و جهانی به شدت به توانایی کشور در مدیریت هم‌زمان فرصت‌ها و چالش‌ها بستگی دارد. سناریوی اول، شرایط مطلوب بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌ها را منعکس می‌کند، درحالی‌که سناریوی سوم نشان‌دهنده فعال‌شدن چالش‌ها و از دست رفتن فرصت‌هاست.

چالش‌های اصلی شامل: تحریم‌ها و انزوای بین‌المللی، ضعف دیپلماسی اقتصادی و منطقه‌ای، فرسودگی زیرساخت‌های ترانزیتی، وابستگی شدید به نفت و عدم انطباق با روندهای نوظهور اقتصاد جهانی هستند. این موانع، توانایی ایران برای تحقق سناریوی مطلوب را محدود می‌کنند و در صورت عدم مدیریت، سناریوی بحرانی را تشدید می‌کنند.

سناریوی اول نشان‌دهنده استفاده حداکثری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی ایران است: روابط گسترده و سازنده با قدرت‌های جهانی، اعتمادسازی منطقه‌ای و بین‌المللی پایدار، توسعه‌یافتگی در زیرساخت‌های حمل‌ونقل و فناوری، سطح بالای توسعه صنعتی و اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، گسترش تجارت غیرنفتی و مشارکت فعال در پروژه‌های منطقه‌ای. این سناریو، زمینه تحقق توسعه اقتصادی و ایفای نقش فعال در مناسبات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی را فراهم می‌آورد، مشروط به چارچوب کلان آینده‌نگر ژئوپلیتیکی و اقتصادی.

راهکارهای ارائه‌شده، پاسخ مستقیم به این چالش‌ها و راهبردی برای تحقق سناریوی مطلوب هستند. تنش‌زدایی پایدار و گسترش تعاملات سازنده با قدرت‌های جهانی و منطقه‌ای، اثرگذاری تحریم‌ها و انزوای بین‌المللی را کاهش داده و امکان جذب سرمایه و مشارکت در پروژه‌های مشترک را افزایش می‌دهد. سرمایه‌گذاری هدفمند در زیرساخت‌های ترانزیتی و فناوری‌های نوین، ضعف لجستیکی و ناهماهنگی زیرساخت‌ها را جبران کرده و قابلیت رقابت ایران با مسیرهای ترانزیتی جایگزین را ارتقا می‌دهد. اصلاح سیاست‌های اقتصادی برای تنوع‌بخشی به صادرات و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، وابستگی به نفت را کاهش داده و انعطاف اقتصادی کشور را افزایش می‌دهد. در نهایت، دیپلماسی اقتصادی فعال و مشارکت در پیمان‌های چندجانبه منطقه‌ای، ضعف تعامل منطقه‌ای و محدودیت دیپلماسی اقتصادی را جبران می‌کند.

ترکیب این راهکارها، ضمن کاهش اثرگذاری چالش‌ها، امکان تحقق سناریوی مطلوب را فراهم می‌کند و اثر سناریوی بحرانی را به حداقل می‌رساند. این تحلیل نشان می‌دهد که جایگاه ژئوپلیتیک ایران، نه تنها به موقعیت جغرافیایی و منابع اقتصادی کشور وابسته است، بلکه نیازمند رویکردی سیستم‌محور و آینده‌نگرانه برای هماهنگی بین راهکارها و مدیریت چالش‌هاست. به عبارت دیگر، اجرای همزمان این اقدامات، مسیر تحقق سناریوی مطلوب و نقش فعال ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی را تضمین می‌کند.

نتیجه‌گیری

تحلیل سناریوهای به‌دست‌آمده از مدل‌سازی نقش‌آفرینی موقعیت ژئوپلیتیک ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی نشان می‌دهد که بهره‌برداری از فرصت‌های ژئوپلیتیکی، تنها در صورت وجود یکپارچگی و هم‌افزایی میان حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، فناورانه و دیپلماتیک امکان‌پذیر است. در میان سناریوهای معتبر، سه سناریوی قوی شناسایی شدند که وجه مشترک آن‌ها شامل: تعامل سازنده با قدرت‌های جهانی، اعتمادسازی منطقه‌ای پایدار، توسعه صنعتی و اقتصادی، تقویت زیرساخت‌های ترانزیتی، مشارکت فعال در پروژه‌های منطقه‌ای، تنوع‌بخشی به صادرات، پیشرفت فناورانه و جذب سرمایه‌گذاری خارجی است. دو سناریوی مطلوب نشان می‌دهد که موقعیت ژئوپلیتیکی ایران به‌عنوان یک مزیت راهبردی بالفعل، می‌تواند در جهت همگرایی منطقه‌ای و ادغام در اقتصاد جهانی مورد بهره‌برداری قرارگیرد. در این شرایط، ایران قابلیت تبدیل شدن به کانون پیونددهنده زنجیره‌های تأمین منطقه‌ای، مسیرهای ترانزیتی و جریان‌های انرژی و کالا را دارد. در مقابل، سناریوی بحرانی قوی، بازتاب‌دهنده شرایطی است که در آن تنش‌های ژئوپلیتیکی، بی‌اعتمادی منطقه‌ای، ضعف حکمرانی اقتصادی،

ناکارآمدی زیرساخت‌ها و انزوای فناورانه مانع از بالفعل شدن مزیت جغرافیایی ایران می‌شوند و حتی ممکن است این مزیت به عاملی برای افزایش شکاف اقتصادی و حاشیه‌نشینی اقتصادی بدل گردد. در این مسیر، ایران از پروژه‌های منطقه‌ای کنار گذاشته شده، سرمایه‌گذاری‌ها کاهش می‌یابد و وابستگی به منابع محدود صادراتی تشدید می‌شود؛ بنابراین، تحقق سناریوهای مطلوب نیازمند تصمیم‌گیری‌های راهبردی، بازنگری در اولویت‌های سیاست خارجی، توسعه زیرساخت‌های فناورانه و لجستیکی، بهبود فضای کسب‌وکار و مشارکت فعال در ابتکارات منطقه‌ای است. مسیر آینده ایران نه تنها توسط موقعیت جغرافیایی، بلکه به طور مستقیم با انتخاب‌های سیاستی و ظرفیت‌های داخلی، مدیریت چالش‌ها و بهره‌برداری هوشمند از فرصت‌ها شکل خواهد گرفت. در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهد که آینده نقش آفرینی ژئوپلیتیک ایران در تعاملات اقتصادی منطقه‌ای و جهانی، بیش از هر عامل دیگر، به تصمیم‌های راهبردی در حوزه سیاست خارجی، فناوری و دیپلماسی اقتصادی وابسته است. اگر سیاست‌گذاران بتوانند میان ابعاد ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک توازن برقرارکنند، ایران نه تنها در معادلات منطقه‌ای، بلکه در نظم اقتصادی در حال شکل‌گیری اوراسیا نیز به بازیگری محوری بدل خواهد شد؛ از این رو، این پژوهش می‌تواند به عنوان پشتوانه‌ای برای سیاست‌گذاری‌های آینده‌نگر در حوزه اقتصاد منطقه‌ای و ژئواکونومیک ایران مورد استفاده قرارگیرد؛ به ویژه، یافته‌ها قابلیت بهره‌برداری در برنامه‌های توسعه، راهبرد همگرایی آسیایی و طرح‌های ملی زیرساختی و ترانزیتی را دارند. این امر می‌تواند مسیر حرکت کشور به سوی سناریوهای مطلوب را تقویت کند و زمینه ایفای نقش فعال‌تر ایران در نظم نوین اوراسیا را فراهم سازد.

منابع

احمدی، امید؛ زینت قائدی؛ ابوالفضل خوشحال (۱۳۹۵). آینده‌پژوهی: مفاهیم، روش‌ها، کاربردها، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.

<https://www.adinehbook.com/product/6001029849/>

جفری، کمپ؛ رابرت هارکاو (۱۳۹۷). جغرافیای استراتژیک خاورمیانه: منازعه و یافته‌ها، (جلد ۲). (س. م. حسینی متین، مترجم). تهران: انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

<https://www.iranketab.ir/book/102937-strategic-geography-and-the-changing-middle-east>

حاجی‌یوسفی، امیرمحمد؛ شمیمه شیرخانی (۱۴۰۴). ایران و سازمان همکاری شانگهای: فرصت‌ها و چالش‌ها، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی. دوره ۱۸. شماره پیاپی ۳۵. صفحات ۱۱۰-۸۵.

<https://doi.org/10.22059/jcep.2025.390354.450303>

حافظنیا، محمدرضا (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد. پاپلی.

<https://www.gisoom.com/book/11335492/>

دهقانی‌فیروزآبادی، سیدجلال؛ سیدرضا موسوی‌نیا؛ حسین مفیدی‌احمدی؛ فیروزه رادفر (۱۴۰۴). آینده‌پژوهی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در محیط همسایگی تا ۲۰۳۰، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.

<https://ketab.ir/book/8fdf8e11-bdd7-44aa-9260-150e71bd62bb>

سالاری، علی‌اصغر (۱۴۰۲). ایران گذرگاه اصلی جاده ابریشم (دفتر نخست)، تهران: انتشارات راویان میراث کهن.

<https://taaghche.com/book/199564/>

شوارتس، بریتا؛ اونو سودین؛ بیورن ویتروک (۱۴۰۳). روش‌های آینده‌پژوهی، (محمود ایرانی‌فرد، مترجم)، تهران. پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.

<https://bookroom.ir/book/119946/>

غلامی، محمد صادق؛ بهاره سازمند (۱۴۰۴). ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا: فرصت‌های مقابله با تحریم‌ها، فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. دوره ۳۱. شماره ۱۲۹. صفحات ۲۰۰-۱۷۷.

<https://www.magiran.com/p2880898>

فولر، گراهام (۱۴۰۰). قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران (عباس مخبر، مترجم). تهران. نشر مرکز.

<https://nashremarkaz.com/book/The-center-of-the-universe>

کریمی‌پور، یدالله (۱۳۹۴). جغرافیا، نخست در خدمت صلح. تهران. نشر انتخاب.

<https://elmnet.ir/doc/30816846-71161>

کریمی، مهدی؛ سیدمهدی حبیبی (۱۴۰۳). شناسایی پیشران‌های کلیدی منازعه در غرب آسیا و تهیه سبد سناریو، فصلنامه محیط‌شناسی راهبردی جمهوری اسلامی ایران. دوره ۸. شماره پایانی ۲۶. صفحات ۲۱۶-۱۸۳.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.28212673.1403.8.1.6.2>

گل‌کرمی، عابد؛ یدالله کریمی‌پور؛ افشین متقی؛ حسین ربیعی (۱۳۹۷). تبیین ژئوپلیتیک سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران با تاکید بر قابلیت‌های ژئواکونومیک، فصلنامه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. دوره ۱۸. شماره ۴۹. صفحات ۵۷-۳۷.

<https://dx.doi.org/10.29252/jgs.18.49.37>

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۱). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.

<https://samta.samt.ac.ir/product/13573/>

ولیعقلی‌زاده علی؛ یاشار ذکی (۱۳۸۷). بررسی و تحلیل جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک ایران برای کشورهای CIS. فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک. دوره ۴. شماره ۱۳. صفحات ۵۶-۲۱.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.17354331.1387.4.13.2.6>

References

- Agnew, J. (2003). *Geopolitics: Re-visioning world politics*. Routledge.
<https://www.routledge.com/Geopolitics-Re-visioning-World-Politics/Agnew/p/book/9780415310079>.
- Baldwin, D. A. (2018). *Power and International Relations: A Conceptual Approach*, Princeton: Princeton University Press.
<https://academic.oup.com/princeton-scholarship-online/book/14011>.
- Berdaliyev, Arsylan. Turekulova, Zhuldyz, Muminov, Nurlan. (2025). Iran's relations with the Arab Gulf States amid regional instability. *Eurasian Research Journal*, 7(3), 267-283.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/93998/1754674>.
- Capello, R. (2016). *Regional economics* (2nd ed.). Routledge.
<https://www.routledge.com/Regional-Economics/Capello/p/book/9781138855885>.
- Cohen, B. J. (2015). *Currency power: Understanding monetary rivalry*. Princeton University Press.
<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1wf4dgb>.
- Dodds, K. (2000). *Geopolitics: A very short introduction*. Oxford University Press.
<https://global.oup.com/academic/product/geopolitics-9780198830764>.
- Dodds, Klaus. (2000). *Geopolitical in a Changing World*, England: Pearson Education
- Flint, C., & Taylor, P. J. (2018). *Political geography: World-economy, nation-state and locality* (6th ed.). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315847092>

- Kaplan, R. D. (2012). The revenge of geography: What the map tells us about coming conflicts and the battle against fate. Random House.
<https://www.amazon.in/Revenge-Geography-Coming-Conflicts-Against-ebook/dp/B007MDJY5K>.
- Modern Diplomacy. (2024). Iran's economy past the point of no return. Modern Diplomacy. 2024, November 1.
<https://moderndiplomacy.eu/2024/11/15/irans-economy-past-the-point-of-no-return/>
- Mohammadi, M., Sohrabi, M. S., & Rabiei, S. (2025). The geoeconomic impacts of China's Belt and Road Initiative on Iran: Benefits and challenges. Discover Global Society, 3(1), 1-10.
<https://doi.org/10.1007/s44282-025-00206-4>
- O'Tuathail, Gearoid. (1996). Critical Geopolitics: The politics of writing global space. University of Minnesota Press.
<https://www.upress.umn.edu/book-division/books/critical-geopolitics>.
- Petsinger, M. (2016). Economic corridors as instruments of regional integration. Global Policy Journal, 7(1), 25-38.
<https://www.globalpolicyjournal.com/articles/international-affairs/economic-corridors-instruments-regional-integration>.
- Rasanah Institute. (2023). The future of Iran's geopolitical project amid regional strategic developments. Riyadh: International Institute for Iranian Studies.
<https://rasanah-iiis.org/english/centre-for-researches-and-studies/the-future-of-irans-geopolitical-project-amid-regional-strategic-developments/>
- Vebster, A. (2019). Geo-economics and global strategy. Routledge.
<https://www.routledge.com/Geo-economics-and-Global-Strategy/Vebster/p/book/9780367334139>.